

TRIBUTES TO A SAINT-SOLDIER

Sentiments expressed by acquaintances of Dr Kharak Singh were so profound, touching that we, his family, wanted to preserve these as a priceless gift from our father. So, we requested some to write these down for us. They had either already done it, or would love to do it, or would be honored/privileged to do it. We are highly appreciative and thankful to everyone for each and every word that they have said in honor of our venerated and dear Dr Kharak Singh ji. These sentiments are, indeed, a treasure for us, and we shall treasure these as such.

Reproduced below are excerpts (for constraint of space), from the messages received, and those too from his recent associates mainly, which speak for themselves about the persona of Dr Kharak Singh ji:*

Leaving behind a large number of throbbing well wishers and sympathizers, his departure from this world, set shocking waves of sorrow and grief for the members of our association. He was guide and Guru for us. It is with his blessing and guidance that our Association is functioning nicely for the last 14 years.

Dr Kharak Singh Mann was most respected and very popular among all the residents. He was a great source of strength and a great inspiration for us. He was a very religious intellectual who was very much devoted to cause of Sikhism and started some organisations to strengthen humanity brotherhood. We have lost a great human being, religious leader, philanthropist and scientist. Know Thy Neighbour Association shall remember him always for his great deeds and his services to mankind.

A K Kumar

*President, Know Thy Neighbour Association
1005, Phase 4, Mohali*

~ ~ ~

* Arranged alphabetically

ਡਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀਆਂ ਤੇ ਸੁੱਚੀਆਂ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ। ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਦੇ ਅਹੁੱਦੇ ਤੋਂ ਨੌਕਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਸੰਸਥਾ ਫੂਡ ਐਂਡ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਔਰਗਨਾਇਜ਼ੇਸ਼ਨ (ਯੂ ਐਨ ਓ), ਰੋਮ ਤੋਂ ਇਕਨਾਮਿਕ ਐਡਵਾਇਜ਼ਰ ਦੇ ਪਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਵਾਲਾ, ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਨਾਮ ਕਮਾਇਆ।

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਇਕ non-controversial ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਟਿਆ। ਉਹ ਇਕ ਪਤਵੰਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਦਰਵੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਸਨ।

*All Members
Agriculture Veterans Association
Chandigarh*

~ ~ ~

My personal knowledge of him goes back when, in 1950, he was Secretary, Gurdawara Singh Sabha, Model Town, Ludhiana. As a youngster, I found him very polite, low key person. He asked us, the youngsters, to come to the gurdawara whenever we could after school and do *sewa*. During the last 25 years or so, I corresponded with him and would inform him of my achievements as an *Amritdhari* Sikh, such as, elected and re-elected Member, and later Chairman, Vernon (Conn) Board of Education. He would always acknowledge these humble achievements with very warm sentiments.

I do not have to reiterate his contribution to Sikhism. He stands very tall amongst the Sikh scholars. Of course, his family has lost a great patriarch; Sikhs have lost a stalwart who was a great Sikh.

*Amarjit Singh Buttar
Chairman, Vernon (Conn) Board of Education
naamsimran@aol.com*

~ ~ ~

My biggest regret in life is “Why did I not have *darshan* of this great saint-soldier of his time.”

I personally am going to greatly miss his love and guidance, which he always showered in abundance. He was a man of great vision, knowledge and understanding. As a founder member of the Institute of Sikh Studies, he has done a great service for the Panth and the future generations.

*Col Avtar Singh (ret'd), Toronto
singh.a@rogers.com*

~ ~ ~

In 1966, when Haryana was carved out of Punjab, Dr Sahib and myself were transferred to Haryana. Dr Sahib was appointed as Deputy Director, HQ, Haryana.

The Haryanvi Jaats were very dominant and intolerant towards Punjabis holding posts in the newly-formed Haryana. I was M Sc and due for promotion and there were 2 Ph D Jaats, who had the recommendation of the then Minister. But, cutting it short ..., if the proper channel was followed, they could not be hired. Dr Sahib refused the Minister's orders in writing, many times, and stood by me firmly.

If Dr Sahib had not been there I could never be a class 1 officer. I can never forget his favour. I always remember it and shall always do so.

ਪਾਕ ਥੇ ਖੁਦਦਾਰ ਥੇ, ਇਨਕੇ ਮੁਕਾਸਿਦ ਭੀ ਬੁਲੰਦ ।

ਹਿੰਦ ਕਾ ਔਰ ਸਿੱਖੋਂ ਕਾ ਸਰ ਇਸ ਨੇ ਕਰ ਦਿਆ ਬੁਲੰਦ ॥

Mr B D Bhai

Jt Director (retd), Plant Protection, Haryana

~ ~ ~

ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਲਗੀਧਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਫੇਜ਼ - 4 ਦੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ । ਇਹ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪੱਦ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਭਾਲੀ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ "ਸੂਚਨਾ ਪਤ੍ਰਿਕਾ" ਮਹੀਨੇਵਾਰ ਪਰਚਾ ਜਾਰੀ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ transparency ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇਕ ਸੇਧ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫੇਜ਼ - 4 ਵਿੱਚ ਪਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਤਿਮ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਇਕੱਠ ਅਤੇ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦੀਆਂ ਉਘੀਆਂ ਸਖਸ਼ੀਅਤਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਵਜੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰਬਪੱਖੀ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਝਲਕਾਰਾ ਸੀ, ਇਕ ਬੇਲਾਗ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਖੁਬਸੂਰਤ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਉਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਉਲੇਖ ਆਪ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਰਾਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਇਕ ਰਾਹ-ਦਸਾਉ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਹੇਗੀ ।

S Bachan Singh Mundra

President, Gurdwara, Phase 4, Mohali

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਸਪੱਤਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਕਾਬਲੀਅਤ ਸਦਕਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਉਚਾ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਾਹ ਤੇ ਤੋਰਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ । ਯੂ ਐਨ ਓ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਕਾਰਜ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਫਲਸਫੇ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ । ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵਜੋਂ ਉਹ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੇ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਨ ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰਗਰ ਰਹੇ । ਇਕੱਲਿਆਂ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਜਿੰਨਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ

ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਕਮਾਲ ਸੀ।

*Dean, Prof Dr Baljit Kaur,
Faculty of Language, GNDU, Amritsar
Asso Dean, GNDU Regional Campus, Jalandhar*

~ ~ ~

ਉਹ ਬਹੁਮੁੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਉਚ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਨਮਾਣਾ ਖੱਟਿਆ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਸਿੱਖ ਕਨਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੰਗਠਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਣਖੱਕ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੋਵੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਤੋਰਿਆ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅੱਜ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਕਈ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਏ, ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ 15 ਕੁ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁਛਣ ਲਈ ਆਏ ਸਾਂ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਛੋਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਅਜੇ ਅਧੂਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਜਾਂ ਧੌਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ, ਸਗੋਂ ਬੜੀ ਹੀ ਹਲੀਮੀ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਸਨ।

*Dr Bahwant Singh Dhillon
GNDU, Amritsar*

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਸਿੱਖ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇ, ਵਿਚਾਰ ਦੇ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਮਲ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ, ਲਾਇਲਪੁਰ, ਫਿਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਿੱਦਤ ਅਤੇ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੀ ਜੋ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਰਧਾਂਜਲੀ ਇਹ ਹੋਏਗੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਈਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਛੋਹੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰੀਏ। ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਗੇ।

ਉਹ ਅਮਰ ਹਨ! ਅਮਰ ਹਨ! ਅਮਰ ਹਨ!!!

*Sardar Bhag Singh Ankhi
Chief Secretary, Chief Khalsa Diwan*

~ ~ ~

I loved him; I respected him; he was a great person! It's a misfortune that most of us have drifted away from Sikh principles, but Dr Kharak Singh ji was one person who followed these sincerely in life.

Gurmukhs never die; they go to their Divine Home.

Sardar Bhagwant Singh Dalawari
Tapovan, Amravati

~ ~ ~

The impact of Dr Kharak Singh *ji's* self-less, dedicated service to the Panth was felt far and wide. I, from California, am the living example of that. He was my inspiration.

Bir Ishwar Singh Grewal, California
Former 1st Exec Comm Member, WSO
President, Interfaith Charities International

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਹੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਦਵਾਨ ਮਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਲ ਲਈ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭਣ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਆਈ ਏ ਐਸ, ਆਈ ਸੀ ਪੀ, ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਡਾਕਟਰ, ਜੱਜ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਰਾਹੀਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਪੰਥ ਲਈ ਕੁਝ ਠੋਸ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

Dr Charan Kamal Singh
Chief Secretary, Guru Gobind Singh Study Circle, Ldh

~ ~ ~

Sikh nation lost a great scholar and a perfect dedicated gentleman, hard to find such people in the world. He will be remembered in the history in the years to come!

Dilawar S Dhatt , USA
dsdhatt30@yahoo.com

~ ~ ~

Dr Kharak Singh was a many-faceted personality – a colossus, indeed. There was always a constant stream of visitors who wanted to be associated with him so that some of his enormous energy may rub off onto them. He had enormous patience and vision and was always encouraging and building others. He would greet the most ordinary visitor by getting up from his chair with a sincere smile and due respect, and responded with love and goodwill towards all.

Dr Kharak Singh routinely attended scores of meetings, went to other stations for important *panthic* discussions where he was invited inevitably for his valuable suggestions and views, which carried weight in the highest quarters. He never exhibited his importance but in his

quietude and balanced judgment, he was very impressive and effective.

Gajindar Singh
2983, Phase VII, Mohali
gajindarsingh@hotmail.com

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਨਿੱਘੇ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਯੂ ਐਨ ਓ ਵਰਗੀ ਵਿਸ਼ਵ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਸਕਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ, ਸੋਚ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵਿਕਸਤ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਪੇਸ਼ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਅਤੇ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਲਾਕਾਈ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਦੇਖਦੇ ਅਤੇ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਸੇਧ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਖ਼ਸ਼ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦਾ ਸਰਮਾਇਆ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਐਸ ਜੀ ਪੀ ਸੀ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸੇਧ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੈਂਬਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕ ਉਸਾਰੂ ਸੇਧ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ, ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਦਸਵੰਧ ਪਾਉਣਾ, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਾਲ ਲਾਉਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰ-ਸਵਾਰਥ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੀ ਸੋਚ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬਿਤਾਇਆ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤ ਕੇ ਕੁਝ ਹੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਪੰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫੈਲਾਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਸੇਧ, ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਅਤੇ ਅਪਣਤ ਸਦਕਾ ਸਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਤੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ।

Sardar Gurbachan Singh Bachan
Ex-General Secretary, SGPC, Amritsar
~ ~ ~

Dr Sahib would always receive courteously with a smile and handshake, and make one feel at ease, offering a cup of tea. Leaving aside work in hand, he would answer your questions or, if discussions on some topic were already on, ask you to join. His knowledge on Sikhism and Sikh history was very wide and, any time, keen interest in and dedication to Panthic affairs could be felt immediately. His contribution to literature on subjects concerning the future of Sikh *quam*, and on Sikhism is of encyclopedic proportions.

Around 2002, he was requested unanimously to take charge as President, Gurdwara Ph 4, Mohali. He introduced transparency in activities and accounts – a model that should be followed by all gurdwaras.

It is very sad, indeed, that he is no longer with us.

Sardar Gurcharan Singh Sethi
Member, IOSS

~ ~ ~

In passing away of Dr Kharak Singh Mann, Punjab has lost a fine agricultural scientist, a revered Sikh scholar and historian. As an undergraduate student at the Government Agricultural College, Ludhiana, during 1950s I had the privilege of attending a class taught by Professor Mann. His eloquent lectures inspired and motivated me and many other students to go for higher studies. Several of those students became outstanding leaders in agricultural research and education, and played a key role in Green Revolution. There was no statistician on the college faculty at that time. Professor Mann was a self-taught statistician and many M Sc students sought his guidance in analyzing their research data. He was most generous in helping whoever sought his help.

When the Government Agricultural College was converted into Punjab Agricultural University (PAU), Professor Mann was selected to go for higher studies at the Ohio State University in USA. He obtained Ph D degree in agricultural economics in record short time. Upon return to PAU, Dr Mann played a key role in establishing the extension wing of the University and established linkages with rural Punjab. My wife Harwant who grew up in Baddowal village tells me that whenever Dr Mann visited, village children used to run to greet uncle Mann.

Dr Kharak Singh Mann is no longer with us but his legacy for spearheading the establishment of the Institute of Sikh Studies and International Sikh Confederation will live on forever.

Dr Gurdev S Khush, FRS
Adjunct Professor, University of California, Davis, USA

~ ~ ~

Dr Kharak Singh was a father figure for me. Whenever I got the chance to see him his elderly and affectionate hand would automatically touch my head in the manner of old village tradition of Punjab and I always cherished it.

Now after his departure, I feel that one more elderly hand has been snatched from us.

Dr Gurnam Kaur
Prof, Pbi Univ, Patiala

~ ~ ~

His house was undoubtedly a second house not only for me alone but also for all Alumni from Pakistan. In the death of Dr Sahib I have

lost a personal friend, whose love and affection would be remembered for all times to come by all Pakistani friends.

Dr Hafiz Abdul Qayyum, Pakistan
<aqhafiz@yahoo.com>

~~~

Dr Kharak Singh *ji* enjoyed extremely good health, courtesy his balanced diet and regular physical fitness regime. All the medical examinations would reveal that, even at the age of 86, his heart was like that of a young man's.

He had no fear of any disease; he took pride in this. When about three years back, his prostate cancer was detected, he said, "I have mentally prepared myself to leave this world. No regrets." And he went ahead with his Panthic *sewa* with ever more vigour, as if in a bid to utilize every second of the countdown that had begun! But for the cancer, which was beyond him, he would have easily lived a healthy man for at least another 15 years!

His warmth and love made me feel as if I am his *iklauta bacha* (the only child).

Dr Hardyal Singh Padda
Family Doctor

~~~

My relationship with Dr Kharak Singh *ji* was that of *guru-chela*.

My debt to Dr Kharak Singh *Ji* is all that I know in my heart. It is too personal and intimate to put into words. He did save me in my difficult times. Not once but twice. I did once refer to this matter. But, like a true Sikh, he never wanted that I should refer to that issue. His left hand did not know what the right hand was doing. He was a silent man, shying away from publicity.

Whenever I was misunderstood by Sikhs and/or Bengalis, and was emotionally upset, he provided the sympathetic healing touch. He was like a *banyan* tree.

I always visualize him sitting amongst thousands of books, working silently – in the Singh Sabha tradition. He is the last of the Singh Sabhaites. What a void he has created!

He was a saint-soldier, the one-man army, *sava lakh* of Guru's *fauj*.

Himadri Banerjee, Bengal
<hbanerje@cal3.vsnl.net.in>

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ, ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਅਜ਼ੀਮ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਹੋ ਗੁਜਰੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ, ਕਠਿਨ ਮਿਹਨਤ, ਸਿਰਫ਼ ਦੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਢਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਇਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲ, ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰੇ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਇਹ ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਰਹੇ।

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਕੌਮ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਵੇਕ ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕਾਰਜ ਲਈ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਾਇਆ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਿਖਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਚੀ ਸੁਰਤ, ਲਗਨ ਵਾਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸੋਚ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸਬਰ, ਸਿਦਕ, ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲਿਵ, ਆਦਿ, ਤੱਤ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਥ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੇ ਆਗੂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਸਫਲ ਕੀਤੀ। ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਢੁੱਕਦਾ ਹੈ :

ਸਦਾ ਸਦਾ ਅਨੰਦੁ, ਭੇਟਿਓ ਨਿਰਭੈ ਗੋਬਿੰਦ, ਸੁਖ ਨਾਨਕ ਲਾਧੇ ਹਰਿ ਚਰਨ ਪਰਾਤਾ ॥

ਸਫਲ ਸਫਲ ਭਈ ਸਫਲ ਜਾਤ੍ਰਾ ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਹੇ, ਮਿਲੇ ਸਾਧਾ ॥ (ਪੰਨਾ 687)

*Dr Inderjeet Singh Vasu
Principal (retd), Phagwara*

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਸਤੀ ਸਨ, ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਗੁੜਤੀ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ। ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਇਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਤਸ਼ਾਹ ਇੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵੀ ਅਜੇ ਅੱਧਵਾਟੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਦੇ ਰਹੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੱਸਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਜਰਨਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

Fundamental Issues in Studies and Recent Researches in Sikhism

ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ।

*Dr Inderjit Kaur
President, Pingalwara, Amritsar*

~ ~ ~

ਕਥਨੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਦਾ ਸੂਰਾ ਸਨ ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਹਿੰਮਤੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿਥੇ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨਵੇਕਲੀ ਗਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਿਸ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਰੂਹ-ਬ-ਰੂਹ ਹੋਏ ਸਨ ਉਸ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਹੋਏ। ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ

ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਤੇ ਨਵੇਂ ਮਾਡਲਾਂ ਨਾਲ ਸਰਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵੱਲ ਵੀ ਰੁਚੀ ਵਧਾ ਲਈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ। ਮੁਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਉਹਨਾਂ ਨਿਮਿਤ ਆਯੋਜਿਤ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧਿਤ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਮਿਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਨੇਹੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਲਤ, ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਗਿਆਨਵਾਨ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁਲ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਸਾਡਾ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿਰ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵਰਗੀਆਂ ਬਹੁਪੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਾਲੀਆਂ ਸਖਸ਼ੀਅਤਾਂ ਵਿਰਲੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

*Dr Iqbal Kaur & Prof Narotam Singh
Ex-Chairperson, Bhagat Nam Dev Chair, GNDU
& Sarbali College, resp.*

~ ~ ~

ਤੇਰੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਯਤੀਮ, ਬੇਸਹਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ...,
ਇਹ ਕੋਸੇ ਅੱਥਰੂ ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ, ਅੱਜ ਯਾਦ ਤੇਰੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਦੇ ਨੇ।
ਲੱਖ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਰੋਕਣ ਦੀ, ਇਹ ਬਾਗੀ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਨੇ।

*Iqbal Singh, A sponsored Student
MA Part II, PU, Chandigarh,*

~ ~ ~

With Dr Sahib's departure, the Sikh Jagat has lost our most eminent scholar, who was adored, respected and held in the highest esteem by all those who came into his contact through his writings, speeches or personal contact. Dr Sahib established many National and International organisations through which he propagated the eternal message of Guru Nanak Dev Ji, viz., the unity of mankind. God Almighty had blessed Dr Sahib with Rare Wisdom and Practical Insight into life's most complex problems. With these gifts, he succeeded in uniting even those persons and organisations that held divergent views on extremely important issues to agree with each other in the overall interest of the Sikh Panth. Dr Sahib's name and fame shall ever remain shining in the world for all times to come.

*Maj Gen Iqbal Singh Sethi (retd)
President, Guru Nanak Mission, Noida
Chairman, Gurmat Prachar Trust, New Delhi*

~ ~ ~

I am 'Tiger' according to Dr Kharak Singh ji, my grandfather, who loved me a lot as I am the youngest of all his grandchildren.

I think he was the greatest person with supernatural characteristics. Any person famous or any big personality would seem

to lose his/her characteristics when in his presence.

He faced all kinds of challenges in life with calm nature but with great actions. I pray to God to make his 'Tiger' like him.

I respect him, learnt from him, and most of all, I loved him and will always love him. "MY PAPAJI GREATEST"!

Jaikar Singh, Grandson

~~~

A long time ago... probably in the 1970's or thereabouts, I met Dr Kharak Singh *ji* Mann in Italy in a wayward restaurant. When Dr Sahib found out that I was a young *giani* from Malaysia with *Sikhi parchaar* through example – *sikh rehnni behnni*, Kharak Singh *ji* launched into a passionate 'vision' of what *Sikhi* and Sikhs needed to do to advance 'forwards' instead of ever stepping 'backwards'. I came away very impressed that an 'Agriculturist' attached to the FAO could also be so very much 'attached' to a subject far removed from his field of expertise. Dr Sahib *ji* displayed a true sense of *sikh rehnni behnni* – *Sikhi* by example, and it was a valuable 'lesson' I never really forgot.

Fast Forward... to 2001... nearly four decades after our first meeting... I was surprised one night to receive a call from a "Dr Kharak Singh from Chandigarh" ... somehow he had managed to get hold of my details ... Soon I was receiving a long and passionate 'vision' that Dr Sahib *ji* was putting forward to me – the much-needed Apex Body (now International Sikh Confederation). This is the Legacy of Dr Kharak Singh *ji* (and his esteemed colleagues in the IOSS) to the Future Generations of Sikhs. He truly was a Visionary with a Mission – *Chardikala* of the '*Guru Khalsa Panth and the Guru Granth*'.

Jarnail Singh Gyani 'Arshi'
Malaysia

~~~

He worked very hard to present the correct perspective of Sikhism on a world Level. He was an institution in himself and would be remembered for his outstanding services in Sikh studies.

Jasbir Singh Mann, California
<*JasbirMann@aol.com*>

~~~

Dr Kharak Singh *ji* was an eminent personality among Sikhs. He

started his professional career as an Agricultural Scientist and rose to the position of Advisor to FAO of the United Nations. After, retirement, he started his life as a Sikh intellectual and with hard work, dedication and blessing of Guru Ram Dass *ji* became the best scholar of Sikhism.

In his death, the Sikh Panth has lost a great visionary who taught the Sikh masses about the basic concepts/tenets of Sikhism. His writings, composed in books and journals, will guide the Sikh Panth in the years to come.

*Jasjit Singh Samundri, IFS
Conservator Forest, Punjab*

~~~

Sometimes an incident or influence of an eminent personality changes one's life. It happened with me too. When I went for my Interview in Institute of Sikh Studies, I had no idea that I was going in the shelter of a highly qualified and noble-hearted boss. During the interview, I told the Interviewer that I belong to a rural area and my command over English is not very good. His response made a deep impression on my mind: "No body knows everything by birth, everybody learns while working somewhere." "Such a nice person!" was the first thought in my mind about Dr Kharak Singh *ji*.

I have now being working with Dr Kharak Singh *ji* for the last 10 years. During this period, as expected, I did makes mistakes. But he never shouted at me; rather, like a father teaches his son, he would softly correct me and also explain the meaning.

While working with Dr Kharak Singh *ji*, I never felt that I am working in an office; it was like a second home to me. On the news of his demise, I could not control my tears. An Ideal Boss, he will remain in my heart forever.

Jaswant, IOSS

~~~

A visionary with a golden heart;
Helpful attitude with utmost sincerity;
A man with diverse qualities;
Having strong convictions, yet very flexible and soft in argument;
High level of tolerance and acknowledgement of others' views;
Achieved highest standards of academics, excelled in career;

Simple and dignified life style;
 Extreme fitness and regular exercise regime;
 Enjoyed extremely honest reputation;
 No ego, lots of humbleness;

He lived wholesome life, excelled in every sphere of life, yet he chose to dedicate his retirement for the *charhdi kala* of the Panth. Devoted all his time and resources for this purpose – yet never wanted anything in return. A truly selfless person, a rare individual. He was so occupied and busy all the time, he virtually had no time to die.

People will come and go – but we will never find a man like Dr Kharak Singh, whom we called *Papaji*.

Jatinder Singh, Son-in-Law

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬਤੌਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਬੜੇ ਸਿੱਠ ਬੋਲਦੇ, ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡਮੁਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮੇਰੇ ਹੀ ਸੁਹਿਰਦ ਸਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸਨ ਸਗੋਂ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਪਤੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦਾ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਵਿੱਚ ਰਤਾ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਝਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜੋ ਘਾਟਾ ਅਤੇ ਖਲਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

Sardar Jugraj Singh Gill

Ex-MLA, Ex-Chairman, Punjab Mandi Board

~ ~ ~

I met Dr Kharak Singh *ji* a few times and found him to be a really devoted Sikh. I have known Dr Kharak Singh as the best-informed contemporary on Sikhism, and have great respect and admiration for his scholarship. It is a grievous loss, his passing away.

K S Duggal, MP

<duggal@nic.in>

~ ~ ~

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਗੂੜੀਆਂ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਧਾਰਿਕ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਵਿੱਚ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ, ਸਿਦਕਦਿਲੀ, ਧੀਰਜ, ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਏਨਾ ਪਿਆਰਾ ਸੰਗਮ ਸੀ ਕਿ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਦਾਨਿਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਸੰਜੀਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਉਚੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਮੰਚ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ

ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਣਥੱਕ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਯਤਨ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੇ।

ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਅਤੇ ਦਾਨਿਸ਼ਵਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮੰਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਏ ਜਿਥੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਖੁੱਲ ਕੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਯੋਗ ਹੱਲ ਲਈ ਅਮਲੀ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ ਜਾਣ। ਇੰਜ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਸਿੱਖ ਕਨਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਵਰਗੀ ਮਹਾਨ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਜੂਦ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਅਤੇ ਇਸ ਅੱਖੇ ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਘਾਲਣਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਦਿਆਂ ਤੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਰੱਖਣ ਦੇ ਯਤਨ ਦਾ ਨਿਰਪੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜਾਏਗਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਇਸ ਸਦ-ਜਾਗਤ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਗਲੇ ਰਾਹਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ।

Sardar Karamjit Singh
Convenor, Punjabi Editors Forum
Ex-Assistant Editor, Punjabi Tribune

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜੇ ਲੋਕ ਰਾਏ ਰਾਹੀਂ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਦਬਾਅ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਰੂਪ, ਰਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਕਿਰਤ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿੱਖ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਕੇ, ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਗੌਰਵ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਅਤੇ ਉੱਜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਅਤੇ ਆਹਰ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਿਕ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਤਸੱਲੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਉਪਕਾਰੀ ਪੁਰਖ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ, ਖਤਰੇ, ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਬਕਾ ਡੀ ਸੀ, ਵੀ ਸੀ, ਜਰਨੈਲ, ਕਰਨੈਲ, ਡਾਕਟਰ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਲੇਖਕ, ਕਲਾਕਾਰ, ਵਿਗਿਆਨਕ, ਜੱਜ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਅਣਜਾਣ, ਭੋਲੇ ਅਤੇ ਪੀੜਤ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਕੌਮ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਕੇ, ਸਾਰਥਿਕ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਉਲੀਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਉਪਕਾਰ ਹੈ ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਪਕਾਰੀ ਸੱਜਣ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਬਣੇ।

Sardar Karamjit Singh Aujla
Editor, Sewa Lehar, Ludhiana

~ ~ ~

ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਆਪ ਦੀ ਸਿੱਖ ਦੀਦਾਰੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ, ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਮਸਤਕੀ ਨੌਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਰਕਾਸ਼ ਦਾਹੜੇ ਦੇ ਹਰ ਵਾਲ ਤੇ ਬਿਖਰੀ ਮੁਸਕਾਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਦੀ। ਹਰ ਮਿਲਣੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਕੜੀ ਵਜੋਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਗੇਟ ਤੱਕ ਵਿਦਾਅ ਕਰਨ

ਆਉਂਦੇ। ਆਪਣੇ ਛਿਆਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੀਰ ਸਿਧੀ ਦਿੱਖ, ਲੰਮੇ ਕੱਦ, ਪਰਕਾਸ਼ ਦਾਹੜੇ ਨਾਲ ਸੁਹਣੇ ਸਿੱਖ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਾਲੀ ਦੀਦਾਰੀ ਨੁਹਾਰ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਹੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਿੱਕ, ਹਾਰਦਿਕ ਰੀਝ, ਕਿਸੇ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਪੁਜਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਮੰਜ਼ਲ ਕਿਸੇ “ਪੰਥਕ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੋਣਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ - ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਕਾਰ ਕਰੇ।” ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨ ਸਿੱਖ ਕਨਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤਸੱਲੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸੀ। ਕਦੇ ਝੋਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਬੈਠਦਾ, “ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਸਿੱਖ ਕਨਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਵਰਗੀ ਮਿਨਹਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਫੀ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹ ਵਰਗ ਨਹੀਂ ਅਗੇ ਆਇਆ।”

ਤਕਰੀਬਨ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਸਿਦਕ ਸੰਤੋਖ ਵਾਲਾ ਇਕੋ ਉਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਆਉਂਦਾ। “ਇਹ ਕੰਮ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।” ਇਸ ਉਤਰ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਹੱ ਬਹੁਤ ਹੀ ਫਬਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਲਾਹੀ ਰਮਜ਼ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋ ਕੇ ਰਹੇਗਾ।

Sardar Kartar Singh Goshti

Institute of Sikh Studies, Chandigarh

~ ~ ~

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸੈਮੀਨਾਰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ।

Principal Khushal Singh

Kendri Sri Guru Singh Sabha, Chandigarh

~ ~ ~

ਸਾਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗਵਾਂਡੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪਿਤਾ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਪਿਤਾ ਵਾਲਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਇਆ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਸਰਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਫੀ ਸਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇੰਨਾ ਗੂੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਮਾਨੋ ਇਕ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀਜੀ, ਪਾਪਾ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ। ਬੀਜੀ ਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਉਹਨਾ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਮਾਣ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਇਹ ਮੇਰੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬੇਟੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਮਾਣੀ ਜਹੀ ਨੂੰ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਸਮਝਿਆ।

ਪਾਪਾ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜੋ ਦੇਣ ਹੈ ਉਹ ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਵਿਦਵਾਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿਦਵਾਨ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਜੋ ਵੀਹ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਇਕ ਪਲ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਾਇਆ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਦੇ। ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੰਨਾ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਥਕੇਵਾਂ ਜਾਂ ਅਕੇਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ। ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਉਹ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇੰਨਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਸਭ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਮਿੱਟ ਛਾਪ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਸੀ ਕਿ ਘਰ ਆਏ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ ਜਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੈ, ਅਮੀਰ ਹੈ ਜਾਂ ਗਰੀਬ ਹੈ ਬਰਾਬਰ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ

ਦਿੰਦੇ। ਸਭ ਲਈ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਸੀ। ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਮਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

*Kuldip Kaur Mann
Immediate Neighbor*

~ ~ ~

ਸਿੱਖ ਫਲਸਫੇ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ, ਇਕ ਮਹਾਨ ਚਿੰਤਕ, ਅਜ਼ੀਮ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਪਰਿਪੱਕ ਲੇਖਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹੇ ਰਵਾਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਸਵਾਸਾਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਇਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸਤੰਭ ਬਣ ਕੇ ਨਿਤਰੇ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਰਸ਼ਕਯੋਗ ਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਵਾਕਈ ਬੇਹੱਦ ਦੁੱਖਦਾਈ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਜੋੜ ਘਾਲਣਾ ਅਤੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਤੀ ਨੂੰ ਚਿਤਵਦਿਆਂ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਦੀ ਕਾਰਜਕਾਰਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ ਸ਼ਰਧਾ-ਸੁਮਨ ਭੇਂਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

*Kulwant Kaur
Mai Bhago Brigade (regd), Patiala*

~ ~ ~

Dr Kharak Singh, a Saintly Visionary, was one of the brightest brains and divine soul I have met in my life. A devout Sikh and a secular person, he had no ego problem in sharing his views with people even having opposite stand. His erudite discussions and healthy debates carried to logical end earned him credit, name and fame. An agricultural Scientist by training and profession, he had a strong aptitude for humanities and dedicated himself to Sikh studies. A man of wisdom, his child-like innocence and ever-smiling face generated the integrity of his personality. Emerging from the grass-root level of rural Punjab, he had a vision to comprehend future problems of the life situation for the Sikhs as a minority in India and the challenges they have to face for survival. He has a realistic approach to strive for Sikh solidarity at the global level. His contribution in the establishment of the Institute of Sikh Studies, Chandigarh, *Abstracts of Sikh Studies* (journal) and International Sikh Confederation are noteworthy examples of his hard work to transfer ideas into reality. Besides an eminent agricultural scientist and scholar of Sikhism, he was a humanist and philanthropist. He was a kind hearted soul. He helped young and old without reservation in need of sustenance, advice and counseling.

*Prof Madanjit Kaur (retd)
Chairperson, Guru Gobind Singh Chair,
Guru Nanak Studies, GNDU, Amritsar*

~ ~ ~

Dr Kharak Singh Mann was a great visionary with a perfect balance of intellect, religious ideology & modern perception. If he had not been in the Dharam Prachar Committee, the script of my first film 'Khalsa' depicting the history of Khalsa would not have been realized. It is a great loss to our entire Sikh community & a great setback to many historical projects, which would have required Dr Mann's exemplary vision & balanced approach to preserve & project our unique heritage, through the befitting electronic means of our times. It is extremely ironical & sad that today, when we require numerous awakened souls like Dr Kharak Singh in today's confusing religious environment, infested with fundamentalism, we lost him.

Mangal Singh Dhillon
Actor & Film Maker

~~~

Dr Kharak Singh *ji* has been the foremost representative face of modern Sikh scholarship. The Institute of Sikh Studies that he established at Chandigarh attracted almost all the scholars interested in Sikh Studies. The nefarious attempts and misleading notions of certain Western Scholars, who could also influence and embrace certain Sikh scholars, were rebutted emphatically and logically by Dr Kharak Singh and his associates. He also single-handedly edited and brought out the *Abstracts of Sikh Studies* – a very scholarly journal.

Ordinarily, we see that the Sikh intellectuals are devoid of devotion; they only work in accordance with their intellect. But Religion is one sphere where no real study can be done without devotion. Dr Kharak Singh was blessed with both – devotion as well as intellect. He was a devoted devout Sikh and I have the privilege of working with him as Secretary, SGPC, Dharam Prachar Committee, of which he was a distinct member.

A project was also given to him by Sardar Gurcharan Singh *ji* Tohra and myself to write the Sikh History (in 5 volumes) from the Sikh perspective, which he undertook very sincerely. Two volumes are ready, and now he was simultaneously working on the third as well as the fourth volumes.

He also thought of Sikh diaspora and wished to co-ordinate Panthic and religious activities of Sikhs all over the world, so that

modern-day challenges could be met more effectively. For this, he constituted the International Sikh Confederation, of which I am privileged to be a member of the interim Executive Committee.

His loss is not only to his family, but also to Sikh scholarship as well as the entire Sikh Panth.

Manjit Singh Calcutta
Ex-Minister for Education & Language, Pb Govt
Ex-General Secretary, SGPC, Amritsar

~ ~ ~

I was saddened to learn of Dr Kharak Singh's passing on but felt privileged that I had first met him and obtained his counsel many years ago when I had launched a campaign for Sikh women's right to *seva*. More recently, I met Dr Kharak Singh earlier this year when he showed youthful enthusiasm, hope and aspiration for the Confederation of Sikh Organizations, and urged the United Sikhs to play an active role.

Birendra, you are very fortunate to have a *khaṛana* as a dad.

Mejindarpal Kaur
Director, United Sikhs
<act@unitedsikhs.org>

~ ~ ~

Dr Kharak Singh *ji* was a wonderful friend, and social and religious guide. He loved and respected everyone, and commanded the same in reciprocal. His social behavior was very affectionate and impressive to such an extent that one could never say 'No' to his suggestions. It is very hard to describe his traits and humane qualities in words.

He was a great visionary, and much advanced in his views on religious matters. He was very much interested to create a social fund so that no Sikh should remain without suitable education or face poverty.

Due to his sincere efforts, he was able to bring together so many wonderful personalities to work together in the organizations, Institute of Sikh Studies and International Sikh Confederation. This is a great milestone, and Dr Kharak Singh *ji* will be remembered forever on this achievement.

Dr Milkha Singh Brar
B V Sc, M V Sc, Australia

~ ~ ~

I am no writer. All I can say is that I feel like an orphan at Dr Sahib's demise. During his recent illness, when he started to recover for a short period, he started to sit out in the lawn in the evenings as he use to do before his illness. On seeing him back in the lawn, it would appear to me as if a thousand suns have risen in the sky.

But, alas, this was short-lived!

*Sardar Mohan Singh Mann
Immediate Neighbor*

~~~

Dr Kharak Singh *ji* was an enlightened genius person, full of fundamental aspects of human goodness. A real 'Karam Yogi' who was truly following the ideals of *Sikhi* of *naam japna, kirt karna, wand chhakna*. I am without any doubt that Dr Sahib was in the stage of a real *gurmukh* as defined in 8th *pauri* of 'Sukhmani Sahib.'

Every moment of his life has been a treasure to his family as well as to the long chain of his friends. Doctor Sahib was, to me, like a father, close guide, teacher of Divinity & Sikh history, and the founder of Vanjara Mission. He polished and encouraged my ideas on various aspects of youth developmental profiles and the welfare of Vanjaras.

I cannot explain clearly how much I have personally lost in his demise. The only satisfaction is derived that such *Brahamgiani* figure of Panth must be sitting in eternal peace in the sacred lap of *Wahguru Ji* in the *Sachkhand*.

*Mobinder Singh,
Secretary, Vanjara Trust, Chandigarh*

~~~

ਉਹ ਸਿਰਫ ਰਸਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵਿਖਾਉਂਦੇ, ਬਲਕਿ ਚੰਗੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਕਾਸ਼! ਉਹ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁਖਦਾਈ ਵਿਛੋੜਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ ਹੀ, ਪਰ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਹ ਵੱਡਾ ਘਾਟਾ ਦੇ ਕੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਇਮਾਨਦਾਰ, ਮਿਹਨਤੀ, ਸਾਫ ਦਿਲ, ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ, ਲਗਨ, ਮਿਹਨਤੀ, ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਵਿਆਕਤੀ ਲੱਭਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋਵੇਗਾ।

*Mobinder Singh Grewal
Joint Secretary, Ministry of Agriculture, GOI*

~~~

The news of Dr Kharak Singh's death came as a bolt from the

blue. The last time I saw him was in Chandigarh about two years ago; I had been invited to speak at a Seminar in Patiala; Dr Kharak Singh and I travelled together to Patiala.

Although I only met Dr Kharak Singh on a few occasions, my acquaintance with him, through his writings, extended over many years. He was a distinguished scholar. His knowledge, his grasp of the Sikh religion, as a revealed religion, distinct from earlier Indian or other world traditions, and its history, was prodigious. The precision of his language and the clarity of his views made his books compulsory reading. I always relied heavily on the material in his books whenever I had occasion to speak or write about Sikhs and their religion.

His unique contribution to the debate about Sikhs, their heritage, their distinct identity, may well be his epitaph.

Justice Mota Singh
Member, Queen's Council, UK

~ ~ ~

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਨ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ, ਜਾਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਜਹਾਨ ।
ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਨ ਪਾਪਾ ਜੀ ਸਾਡੇ – ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ।

ਘਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹੈ ਮੱਤ, ਗੁਰੂਆਂ ਵਰਗੀ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ।
ਦਿਸਦੇ ਸੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ ਨਾ ਕਰਦੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ।

ਪੜੀਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਲਾਵਾਂ, ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ।
ਰਹਿਣਗੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ, ਕਰਦੇ ਸੀ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ।
ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਨ ਪਾਪਾ ਜੀ ਸਾਡੇ – ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ।

Mundhawani Kaur, Niece

~ ~ ~

Dr Kharak Singh's demise is a personal loss, because I take him as a parental figure. He was the first person among the Sikh elders that I came in contact with.

The Guru Nanak Dev Chair at Kamraj University, Madurai, was a lonely chair, with no contacts with the Sikhs of any State. I would have probably shifted to the Dept of Philosophy, but Dr Sahib's personal care upon the Chair enabled me to run it. I did not disclose to him, but it was only due to his guidance that I committed myself to this job for the rest of my life, even if I have to forego promotion/career.

When I first came to Chandigarh in the early 1990s, Dr Sahib introduced me to the members of the IOSS. S Daljit Singh's proposal to translate S Jagjit Singh's book *The Sikh Revolution* coincided with mine. At a meeting held at S Gurdev Singh's (IAS retd) residence, all members Okayed the Project. Jathedar Gurcharan Singh Tohra, in a Seminar of IOSS at Chandigarh, released the translated version. Free copies were distributed among the students. The book was appreciated, and it went a long way in taking the message of Guru Nanak to the people of Tamil Nadu.

In the late 1990s, I wanted to learn Punjabi, and the SGPC sanctioned Rs 10,000/- for it. Dr Sahib arranged a tutor, and I enjoyed the hospitality of Dr Sahib's family for about 20 days. It was a noble experience, like a vacation that I will remember all my life. On the last day of my stay, Dr Sahib handed me over the entire amount sanctioned by the SGPC.

In January 2008, at a Seminar organized by the SGPC at Patiala city, Dr Sahib was sitting on the podium along with Chief Minister Sardar Parkash Singh Badal and Jathedar Avtar Singh Makkar. Before going to my paper, I narrated all these instances. I felt, I must, as gratitude, express my sentiment in the presence of the dignitaries.

The Guru Nanak Dev Chair has now been promoted to a Department since 2007, with the help of Governor, TN, Sardar Surjit Singh Barnala. Today, I have many contacts among the Sikhs, but my first memories of the parental care showered by Dr Sahib are very wonderful. I shall always cherish these!

Dr N Muthu Mohan
Chairperson, Guru Nanak Dev Chair
Kamraj University, Madurai

~~~

I met Dr Kharak Singh Mann first time perhaps in 1993 or 1994, when I wanted to show and discuss the manuscript of my work '*Jantri 500 Years.*' I was deeply impressed with the very cheerful and enthusiastic reception he gave me – an unknown entity. After some time, he took me to Dr Daljit Singh's residence, where we discussed some dates pertaining to Guru *Sahiban's* lives. My second meeting with him was in a seminar organized by the IOSS in September 1995, where I gave a presentation on the need and proposal for a calendar

for the Sikh nation. Under IOSS, he organized and hosted, at his residence, meetings for developing the Nanakshahi Calendar. I was so impressed with his organizational skills, and his persuasive arguments, and his ever-cheerful mood. Once he was convinced that the Nanakshahi Calendar was the need of the hour, scientific, and correct, he saw it through to the implementation stage, communicating with the *Jathedar Sahiban*, and the Presidents of the time, over a period of more than a decade, being a member of various committees. Weathering severe storm on the issue raised by the diehards, he stayed committed to it until his last breath.

I had visited and stayed at his Mohali residence quite a few times. He received me every time with open arms, and I am sure many many more guests must have felt the same way. His house seemed to be an inn, where many came, and the *langar* was always ready.

I visited him in the hospital early this year. He was as cheerful in illness as in health. With his passing away, the IOSS has lost its stalwart, and I have lost a great friend and mentor. Like the life he led, I am sure his soul shall be in eternal peace.

Sardar Pal Singh Purewal
<pspurewal@gmail.com>

~~~

The Sikh community worldwide has lost a stalwart, who will always be remembered with great respect and admiration.

Paramjit Singh Sachdeva, USA
<psachdeva@aol.com>

~~~

Dr Kharak Singh's selfless service for the Sikh world, his dedication and contributions for the Sikh cause and in establishing the International Sikh Confederation, a great achievement of the Sikh Institute, shall always be remembered very dearly.

The news of his death is not only a great shock to the Board Members of the Federation of Sikh Societies of Canada, it is in fact a sad news for whole Sikh world. The Sikh community all over the world has lost a great hero.

Pritam Singh Aulakh, USA
<psingha2010@yahoo.com>

~~~

Dr Kharak Singh *ji* was a Guru's devout Khalsa, eminent international professional, deeply concerned with the Sikh youth problems right from his younger days, Institutional expert with deep insight about the performance and failure of Sikh institutions, a greater institutional designer for addressing the Panthic concerns and problems. His spirit will undoubtedly continue to provide inspiration and guidance to his associates for accomplishing the tasks, which he had set for the Sikh institutions.

Pritam Singh Kohli

Former Advisor to Governor, Punjab

~ ~ ~

Dr Kharak Singh was a moderator par excellence. I am reminded of the Urdu poet Mirza Ghalib's couplet,

“ਯੂੰ ਤੋ ਹੈ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਂ ਸੁਖਨਵਰ ਬਹੁਤ ਅਛੇ, ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਗ਼ਾਲਬ ਕਾ ਹੈ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਬਿਆਂ ਔਰ॥”

It was on the evening of 6th August that this pious soul stopped speaking and left the people wondering, “ਬਾਬਾ ਬੋਲਤੇ ਕਹਾ ਗਏ ॥ ਦੇਹੀ ਕੇ ਸੰਗ ਰਹਤੇ॥”

It is customary to say on the demise of every person,

“ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਨਮੁ ਸਵਾਰਿ ਦਰਗਹ ਚਲਿਆ॥ ਸਚੀ ਦਰਗਹ ਜਾਇ ਸਚਾ ਪਿਤੁ ਮਲਿਆ॥”

But in his case when the next portion of this *shabad*,

“ਗੁਰਮੁਖਿ ਭੋਜਨੁ ਭਾਉ ਚਾਉ ਅਲਲਿਆ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਹਚਲ ਚਿਤੁ ਨ ਹਲੈ ਹਲਿਆ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਅਲਾਉ ਭਲੀ ਹੂੰ ਭਲਿਆ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਦੇ ਜਾਨਿ ਆਵਨ ਘਲਿਆ॥”

was recited beside his body it was felt that Dr Kharak Singh was really the store of such qualities the sum total of which earn the epithet of *gurmukh* for a person in Sikh *sidbant*.

One who would ever continue to feel his absence,

Sardar Ragbir Singh

Member, Institute of Sikh Studies, Chandigarh

~ ~ ~

The greatness of a person is determined, among other things, by his dealing with his subordinates. Working under Dr Kharak Singh as his secretarial aid and computer typist I have been working in a most congenial environment. As if he could read human faces, he would instantly spot out my personal miseries despite my putting up a brave front. Not content with enquiring and sympathizing with me during such moments, he would offer every kind of support - financial and/or emotional. I consider myself most fortunate to have worked with

such a fine human being and a humane boss.

He was a boss with a difference.

Ramesh, History Project

~ ~ ~

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਬੜੀ ਉਚ ਪਾਏ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਵਾਈ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਏ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਉਸਾਰੂ ਸੇਧਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਪੰਜਾਬ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਵੱਡਾ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਸਕਾਲਰ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ, ਨਿਰਪੱਖ ਨੇਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਮਿਲਣਾ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਮਹਾਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਖਿੱਚ ਸੀ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਪੀਲ ਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇਣ ਲਈ ਦਾਨੀ ਸੱਜਣ ਅੱਗੇ ਆਏ।

Dr Ranjit Singh

Dean (retd), PAU, Ludhiana

~ ~ ~

I found in him the real educationist who could solve many problems related to rural education of the Punjab. That was the beginning of our life-long relationship. I found in him a versatile scholar, and a many-splendoured personality. He was a *gurmukh* personified. He was my yardstick to assess the calibre and capability of scholars and saints. In his lifetime, he became an authority on Sikh philosophy and Sikh principles. The accompaniment of a Tanti Saj in Harimandir Sahib *keertan* was introduced with his efforts and advice. He guided and moulded the thoughts of the Sikhs throughout the world, through his editorials. His was the voice of Sikhs' conscience and the court of the last appeal when the Panth faced danger.

Sadhu Singh Deol

Principal (retd), Chandigarh

~ ~ ~

This is a testing time as much for the family as for the countless friends, and indeed for the Sikh nation as a whole! To me, he has long been an esteemed guide, friend and philosopher.

Sardar Saran Singh, LAS (retd)

Editor, The Sikh Review

~ ~ ~

ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਨੇਕੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਕੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਨੇਕੀ ਦਾ ਮੁਜ਼ਸਮਾ ਸਨ - ਉਹ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰਹਿਣਗੇ।

*Dr Sardara Singh Johl
Ex-VC, Pbi Univ, Patiala*

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਘਾਟ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਸਾਹਿਤ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਦਕਾ, ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਦੇਣ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਇਕ ਵਡਮੁੱਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬਲੇ-ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸਭ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਮਿੱਟ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

*Sardar Seetal Singh
General Secretary
International Society for Welfare of Weaker Sections*

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਘਾਟਾ ਪਿਆ ਹੈ ਉਹ ਨਾ ਕਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

*Sardar Sohan Singh Sood
Gurdwara Talmel Committee, Mohali*

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਦਰਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਹੈ।

*Dr Sukhdev Singh, Canada
Ex-Agriculture Commissioner, Govt of India*

~ ~ ~

The demise of Doctor Sahib is a great loss to the Sikh Panth. Scholars like him are very rare, especially in these days, among the Khalsa Panth.

Since Bhai Vir Singh and other contemporary scholars, only recently, this Institute of Sikh Studies is showing the 'Gian' light about *gurnat*, *gursikhi* in modern way and at par with modern scholars. All the intellectuals and modern Sikh students have been benefiting from these individuals who find time for others and share their knowledge with the masses. Such devoted and dedicated individuals leave only good memories.

God took these brilliant scholars one by one; with this great loss another bright star on the Sikh sky has faded away.

*Surjit Singh Jeet
South Asia Cultural Heritage Centre, London (UK)*

~ ~ ~

ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰ ਬੋਲ ਜੁਬਾਨ ਚੋਂ ਨਹੀਂ, ਜੀਅ ਚੋਂ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਜੀਵਨ ਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲੋੜੇ ਟਕਰਾਅ ਤੇ ਬਚਾਅ ਕੇ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਤੋਰਨਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਕਦੀ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ।

ਉਹਨਾਂ ਵਰਗਾ ਸਕਾਲਰ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ, ਨਿਰਪੱਖ ਨੇਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ ਅਜਿਹੇ ਹੀਰੋ ਸਨ ਜੋ ਹਰ ਖਾਨ ਸੇ ਨਿਕਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ। ਅਜਿਹੇ ਦੀਦਾਵਰ ਇਨਸਾਨ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਢਲੀ ਹੋਈ ਉਹ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਨ। ਕਿਆ ਬਾਤ ਸੀ! ਉਹ ਦੂਰਦਰਸੀ ਅਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਸਨ – ਪੰਥ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਜੁਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਰਾ ਜਿਹੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਣਗ ਨਜ਼ਰ ਆਉਦੀ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਖੁੱਦ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਦੇ ਸਨ।

ਉਹ ਇਮਾਨਦਾਰ, ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਖੂਬੀਆਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ। ਐਡੇ ਚਮਕਦੇ ਸੂਰਜ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ?!

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ – ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਸਿੱਖ ਕਨਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ!

Sardar Swaran Singh Tughwal
Baba Aya Singh Riarki College, Tughwal

~ ~ ~

It was the saddest day of my life when I learnt of the sad demise of Dr Kharak Singh ji. Whenever we visited India, it was pilgrimage for us to meet him and pay our obeisance.

Dr Kharak Singh was a man of many parts. He was an Ag. Economist of international repute, scientist and, above all, philosopher – all in one person. He was an interpreter and exponent of Sikhism and projected successfully a correct image of Sikhism and the Sikh community in India as well as abroad. He tried earnestly to rebut any distortions or misrepresentations of Sikh Religion and its History. He was a great orator and writer who explained his ideas in a lucid style. He was dedicated to uplift the Sikh Panth to its original glory from its mess.

His unexpected demise has created a vacuum in the Sikh Nation, which is hard to fulfill.

As a man he was superb, gentle, noble but strong:

His life was gentle, and the elements

So mixed in him, that Nature might stand up

And say to the world, "This was a man !"

– Shakespeare's *Julius Caesar*

Dr Tej Pal Singh, Australia

<singhbhattig@yahoo.com>

~ ~ ~

His stature was much higher than the other mortals, a qualification to pass through heaven's portals. He was a true son of the soil, won oodles of plaudits for his country, province and community through his dedication and toil. He was the possessor of an illustrious personality, an epitome of dignity and conviviality. Struggle, success and service are what his life signified. Youth, for sure can take a cue from his life, so dignified.

He is one among the stars that adorn the sky at night, dispelling darkness and emitting light.

Sardar Vardeep Singh, Grandchild

~ ~ ~

ਡਾਕਟਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕ ਅਤੇ ਉਸਾਰੀ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਨਾ ਕਦੇ ਗੁੱਸਾ ਕਰਦੇ, ਨਾ ਗਿਲਾ ਦਿੰਦੇ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹਲੀਮੀ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

Sardar Waryam Singh

Secretary, Dharam Parchar Committee, Sri Amritsar

*The tributes that appears elsewhere in this issue are not reproduced here.
More messages are arriving, but it is time for the Journal to go to the press...*

□

*Know this for truth, says Nanak,
'Everything happens as God wills.'*

– Guru Granth Sahib, p 148

ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭ ਕਿਛੁ ਤਿਸਹਿ ਰਜਾਇ ॥

